

Bisericile fortificate săsești. Scurtă analiză istoriografică*

Ioan-Cosmin IGNAT**

Keywords: *Transylvania, germans, Saxon colonisation, fortified churches, archeology*

Abstract

Saxon Fortified Churches. Brief Analysis of Historiography

This project, the study of the research's progress, over time, of the fortified Saxon churches from Transylvania, is required because of the abundance of works for the tourists published in recent years. We will try, however, to speak especially about the scientific work that seem to be the best in the last century, and about some of the promotion materials of churches. It goes without saying that we do not claim to treat the subject exhaustively, but we intend to point out certain aspects that distinguish the pile of papers published over time. We therefore propose a classification of works as measured by the period of occurrence, knowing that historical research have a strong connection with the time when they were performed and with the type of (political) leadership able to treat a subject in a greater or lesser extent. Nowadays, interest in the history of the Transylvanian Saxons increases significantly, we believe, due to the tourism development, but perhaps because of awareness, that the immense artistic endowment is in danger of disappearing.

Demersul de față, cel al studiului evoluției cercetării, a bisericilor fortificate săsești din sudul Transilvaniei, se impune cu prisosință dacă avem în vedere avalanșa de lucrări cu caracter turistic apărute în ultimii ani, vizând aceste monumente. Vom încerca, însă, să ne oprim îndeosebi asupra lucrărilor științifice ce par a fi „vârfuri de lance”, fără a ocoli și câteva dintre materialele de popularizare ale bisericilor, pomenite anterior. Este de la sine înțeles că nu avem pretenția de a trata exhaustiv această temă, ci intenționăm să punctăm anumite aspecte care se disting în noianul de lucrări publicate de-a lungul timpului. Pentru că, așa cum preciza și Thomas Năgler, „Enumerarea și prezentarea pe scurt a tuturor contribuțiilor moderne și contemporane la această problemă ar constitui ea singură un volum”¹.

Propunem, așadar, o clasificare a lucrărilor din punctul de vedere al perioadei de apariție, știut fiind faptul că cercetarea istorică are o strânsă legătură cu timpul în care aceasta este realizată, dar și cu tipul de conducere (politică) care permite tratarea unui subiect într-o mai mare sau mai mică măsură. Am ales evenimente contemporane pentru a delimita și analiza perioadele când interesul pentru studiul bisericilor fortificate era unul mai mult sau mai puțin intens: anul 1918 (sfârșitul primului război mondial) și anul 1989 (sfârșitul perioadei comuniste în România).

---

* Cercetări realizate în cadrul proiectului POSDRU/ CPP107/DMI1.5/S/76851 cofinanțat din Fondul Social European prin Programul Operațional Sectorial Dezvoltarea Resurselor Umane 2007-2013.

** Universitatea „Lucian Blaga” din Sibiu (cosmin.ignat@ulbsibiu.ro).

¹ Thomas Năgler, *Așezarea sașilor în Transilvania* (București: Editura Kriterion, 1998), 10.

I. Stadiul cercetării până la 1918

Până la 1918, Transilvania trece, așa cum este cunoscut, prin diverse stadii de organizare politică. Din 1867 va face parte din Imperiul Austro-Ungar, fapt ce va facilita întrucâtva și dezvoltarea științelor umaniste, interesul pentru studierea trecutului crescând considerabil (dacă se aveau în vedere legăturile cu lumea germană și în special maghiară, studiul era cu atât mai interesant). Astfel, sunt analizate începuturile populației germane sosită în sudul Transilvaniei, de multe ori exagerându-se în trasarea unor concluzii. Vom aminti în cele ce urmează câteva dintre greșelile unor istorici germani sau maghiari.

Dacă facem abstracție de unele expediții militare izolate, de cele mai multe ori singulare și ale căror consecințe istorice rămân limitate, cea mai mare deplasare etnică în Europa medievală o constituie cuceririle și așezarea în est a germanilor. Așezarea sașilor în Transilvania constituie doar o parte a procesului colonizării germane în răsărit, petrecut în liniile sale principale între secolele X și XIV. Din punct de vedere cronologic, germanii au fost ultimul grup etnic important care s-a așezat în Transilvania evului mediu². Germanii sunt înzestrați de regalitatea maghiară cu o serie de privilegii care le permit o dezvoltare rapidă, mult superioară populației autohtone, cel puțin din punctul de vedere al vitezei cu care se realizează aceasta. Acest fapt le ușurează demersul construcției unor lăcașe de cult, diverse ca modele și soluții tehnice, dar totuși asemănătoare.

De fapt, așezarea sașilor în Transilvania stă, încă din epoca umanistă, în centrul atenției a numeroși istorici sași. Mulți cronicari ai secolelor XVI și XVII își încep operele cu epoca colonizării. Unii dintre ei își consideră înaintașii drept o populație autohtonă din Transilvania prezentă aici încă din timpul migrației germanice, luând drept adevăr eroarea istoriografului goților Jordanes, care-i confunda pe goți cu geții, ramura nord-dunăreană a tracilor³. O serie de dispute istoriografice pornesc de la această confuzie, însă, cercetarea modernă și contemporană a subiectului face lumină în această privință. Cert este faptul că sașii sunt descendenții acelor populații sosită aici după anul 1100, la chemarea regalității arpadiene. Cercetarea a fost inițiată, cum era de așteptat de etnicii germani, superior reprezentați în mai toate forurile conducătoare ale vremii, dar și de cercetătorii maghiari, direct interesați în această problemă. Multe din scrierile lor sunt cu adevărat utile și astăzi, întrucât descriu un fenomen viu, acela de colonizare al sașilor, prin intermediul unor construcții cu caracter religios și militar. Însă, lucrările acestora sunt utile și pentru descoperirea unor elemente dispărute în cursul secolului XX⁴. Acest lucru ușurează întrucâtva demersul arheologilor contemporani care dispun de un instrument prețios de cercetare. Elementele acestea dispărute, pomenite anterior, au fost surprinse în descrierile istoricilor sași, unele dintre ele beneficiind chiar și de fotografii.

Pentru această perioadă avem la îndemână istoriografia germană și maghiară, referiri cu privire la aceasta făcând și A.A. Rusu: „Evaluarea simplistă a titlurilor, fără calculul paginilor, dă câștig de cauză, pentru perioada anterioară lui 1918 istoriografie maghiară.

---

² Năgler, *Așezarea sașilor în Transilvania*, 6-7.

³ Năgler, *Așezarea sașilor în Transilvania*, 9.

⁴ Juliana Fabrițius-Dancu, *Cetăți țărănești săsești din Transilvania* (Sibiu: Revista Transilvania, 1980), 5.

Vremurile interbelice au fost însoțite de un oarecare echilibru. În mod cert ele au fost punctul culminant al dezvoltării istoriografiei de specialitate scrisă de sași⁵.

Pentru cercetarea așezării sașilor în Transilvania datele cele mai importante sunt conținute în izvoarele scrise: documentele emise de cancelaria regală a Ungariei, de aceea a voievodului Transilvaniei, a curiei papale și a episcopiei Transilvaniei. Totuși, niciunul din aceste izvoare nu se referă nemijlocit la actul propriu-zis al colonizării, considerându-l ca un eveniment deja petrecut⁶.

Este cunoscut faptul că sașii au fost primii care au răspândit în Transilvania arhitectura în piatră prin construirea bazilicilor în stil romanic occidental, limitate la începutul secolului al XIII-lea la teritoriul *pământului regesc* colonizat de ei. Ceea ce a durat aici viu, ca o imperioasă necesitate a existenței, a dispărut în cea mai mare parte în spațiul vestic și central european, înainte ca cineva să se fi ocupat de conservarea acestor monumente din mediul rural. Acțiunea de ocrotire a monumentelor istorice este o inițiativă a secolului al XIX-lea. În secolul al XVI-lea, prin evoluarea tehnicii de luptă, prin perfecționarea și răspândirea armelor de foc, odată cu permanentizarea armatelor organizate, bisericile cu fortificațiile lor, din apusul și centrul Europei, și-au pierdut eficacitatea defensivă, încât la reconstruirea lor a dispărut caracterul lor defensiv, tot așa cum creșterea populației a necesitat desființarea curților fortificate din jurul bisericilor în majoritatea centrelor rurale și urbane⁷. În sudul Transilvaniei, în special, datorită unor conjuncturi istorice favorabile, multe dintre aceste edificii de cult s-au păstrat în forma inițială, unele dintre ele aflându-se astăzi în atenția comisiei de conservare a monumentelor din cadrul UNESCO.

Pe când în Europa Occidentală primele studii răzlețe despre biserici fortificate și cetăți țărănești apar în revistele etnografice din deceniul al șaselea al secolului al XIX-lea, dr. Friedrich Müller a publicat încă în 1857 raportul său științific „Die Verteidigungskirchen Siebenbürgens” (Bisericile de apărare ale Transilvaniei) în *Comunicările comisiei centrale austro-ungare pentru cercetarea și îngrijirea monumentelor*, vol. II, ca primă lucrare ce își propunea să prezinte bisericile fortificate rurale în totalitatea lor pentru un teritoriu ce formează o unitate geografică și istorică și nu ca apariții izolate. Pe când primele cărți de specialitate germane și franceze consacrate acestei teme apar în anii douăzeci ai secolului al XX-lea, Emil Sigerus publica, în 1900, primul album cu fotografii despre „Siebenbürgisch-sächsische Burgen und Kirchenkastelle” (Cetăți și castele bisericesti din Transilvania), apărut în cinci ediții, făcând cunoscute monumentele săsești din Transilvania, mult dincolo de hotarele ei și mai ales în lumea specialiștilor. Una dintre aceste ediții, cea de-a IV-a, apărută la 1909, conține o serie de 52 de planșe fotografice și câteva planuri ale bisericilor săsești transilvănene. Atrag atenția câteva detalii arhitectonice, astăzi dispărute, ale unora dintre biserici. Această colecție de fotografii⁸ publicată de Sigerus este una valoroasă, însă informațiile de natură istorică ori

⁵ Adrian Andrei Rusu, *Bibliografia fortificațiilor medievale și premoderne din Transilvania și Banat/ Bibliographie der Befestigungen aus Siebenbürgen und aus dem Banat während des Mittelalters und der Frühzeit* (Reșița: Editura Banatica, 1996), 7.

⁶ Năgler, *Așezarea sașilor în Transilvania*, 7.

⁷ Fabrițius-Dancu, *Cetăți țărănești săsești din Transilvania*, 5.

⁸ Emil Sigerus, *Siebenbürgisch-sächsische Burgen und Kirchenkastelle* (Sibiu, 1900).

arhitectonică sunt, din păcate, insuficiente. În 1913, lucrarea a primit Medalia de argint la târgul de carte din Lipsca, prilej cu care Emil Sigerus, cronicarul Sibiului, a conferențiat despre bisericile cetăți din Transilvania în prezența unei asistențe ce număra 3000 de persoane.

În opera sa de referință, apărută în 1905, „Die deutsche Bukunst in Siebenbürgen” (Arta arhitecturii germane din Transilvania), dr. Victor Roth tratează, paralel cu bisericile orășenești, pe cele fortificate sătești și cetățile țărănești. Între 1934 și 1940, inginerul Walter Horwath prezintă – mai întâi în revista „Kirchliche Blätter” și apoi în patru broșuri – 50 de biserici-cetăți sub aspect arhitectonic și al caracterului lor defensiv, descrieri însoțite de planuri și secțiuni⁹.

Cu toate că cercetarea este dominată în această perioadă de germani și maghiari, apar mai multe studii de specialitate aparținând unui român la 1886. Astfel, George Barițiu publică în paginile revistei *Transilvania*, o serie de studii intitulate „Monografiile cetăților Transilvaniei”¹⁰. „Monografiile, – scria Barițiu – adică istoriile speciale ale cetăților mai de frunte dintr-o țară, ajută foarte mult [la] compunerea istoriei unei țări, adesea mai mult și decât biografia sau descrierea vieții celor mai renumiți barbari, care vor fi condus destinele unei țări într-o lungă serie de ani, ca domnitori, ca guvernatori, comandanți de armate, ca mari oratori și scriitori”¹¹. Barițiu nu publică, așa cum se poate înțelege din titlu, monografiile cetăților din Transilvania. Acesta vorbește despre necesitatea unui astfel de demers, care presupune totuși un efort considerabil din partea celor implicați. Cele mai importante cetăți care ar trebui să beneficieze de monografii erau, nu neapărat în ordinea aceasta: Brașov, Sibiu, Cluj-Napoca și Alba-Iulia. Brașovul, spre exemplu, inițiază un proiect în această direcție încă din anul 1874, când un număr de șase profesori sunt remunerați cu suma de 400 de florini pe an, din bugetul orașului, pentru a scoate la lumină arhivele existente acolo. Rezultatul este neașteptat de pozitiv: este realizat un lexicon care conține 769 de pagini care cuprinde registrele de socoteli ale orașului aferente anilor 1503-1526. Barițiu încurajează astfel de demersuri, conștient fiind de importanța cunoașterii trecutului acestui ținut. Partea a doua a studiului său conține doar date referitoare la românii comercianți din registrele Brașovului. George Barițiu condamnă înclinația istoricilor sași de a aminti în scrierile lor doar comerțanții sași, maghiari, greci, armeni ori evrei, uitându-i pe români. Chiar dacă nu aveau dreptul de a se așeza în orașe, românii, credea Barițiu, erau cei care aprovizionau cu cele necesare bisericile fortificate. Partea a treia se remarcă printr-o serie de întâmplări redată de Barițiu din studiile istoricilor brașoveni. Așadar, titlul sugestiv „*Monografiile cetăților Transilvaniei*” este unul mult prea cuprinzător, reluat de unii istorici care vorbesc despre bisericile fortificate săsești din Transilvania, fără a fi consultat în prealabil textul articolelor din „*Transilvania*”.

Lui Barițiu îi urmează Eduard Albert Bielz căruia, la un an după trecerea în neființă, în 1899, îi apare, la Sibiu, o lucrare mai generală cu privire la castelele și ruinele din

---

⁹ Fabrițius-Dancu, *Cetăți țărănești săsești din Transilvania*, 6.

¹⁰ George Barițiu, „Monografiile cetăților Transilvaniei,” *Transilvania*, 17 (1886), 87-90, 101-104, 113-117.

¹¹ Barițiu, „Monografiile cetăților Transilvaniei,” 87.

Transilvania¹². Lucrarea de mici dimensiuni (aproximativ 80 de pagini), tratează general fenomenul bisericilor fortificate săsești, existând aici o serie de informații generale, de ordin istoric. Nu există însă planuri, desene ori fotografii, instrumente atât de necesare unei astfel de întreprinderi.

II. Perioada 1918-1989

Cercetători cum sunt Victor Roth¹³ ori Walter Horwath¹⁴, etc., care au studiat azilicile romanice din regiunea Sibiului, li s-au adăugat în timpuri mai apropiate Virgil Vătășianu¹⁵, Grigore Ionescu¹⁶, Gustav Treiber¹⁷, Alexandru Avram¹⁸.

Aceștia tratează o paletă largă de subiecte, pornind de la construcțiile romanice și gotice și analizează transformările survenite din diverse motive. Invațiile străine și nevoia de securitate duc la fortificarea acestor biserici. Numărul de locuitori și implicit numărul de credincioși în continuă creștere duc la mărirea spațiului necesar cultului, astfel că o serie de elemente vechi, care datează din prima fază de construcție a monumentelor, sunt dărâmate și înlocuite cu elemente noi, de dimensiuni mai mari. Din păcate, lipsesc cercetările arheologice. Acestea s-au realizat doar în cazul unora dintre monumente (cum sunt cele de la Csnădioara¹⁹, Dealul Frumos ori Ruja²⁰). Referitor la situația arheologiei, Adrian Andrei Rusu afirmă: „în perioada interbelică va fi semnat actul de naștere al arheologiei medievale din România. [...] În multe privințe, cei care se apropiaseră de cetăți înarmați cu cazmaua științei au provocat aceleași interminabile distrugerii de documente arheologice ca și aceia care erau vânători de bogății. Nimeni nu știa, la acea vreme, ce trebuie sau ce anume ar putea fi găsit într-o cetate ruinată”²¹. Și după cel de-al doilea război mondial, din păcate, se vor păstra aceleași „metehne”, multe din cercetări, inclusiv la bisericile fortificate, rămânând nepublicate. Acest fapt implică distrugerea iremediabilă a părții cercetate a monumentului, lăsând urmașilor la dispoziție doar „metoda ghicirii” istoriei acestuia.

Majoritatea concluziilor întâlnite în lucrările de specialitate se bazează pe analogii ale bisericilor din Transilvania cu altele din Germania, Franța sau Ungaria ori pe simple analize arhitectonice și artistice.

Pentru această perioadă am avut în vedere un număr relativ mic de cercetători, tocmai din cauza limitării, ca și întindere, a acestui studiu. Se poate să fi omis, nu din rea voință

¹² Eduard Albert Bielz, *Die Burgen und Ruinen in Siebenbürgen* (Sibiu, 1899).

¹³ Victor Roth, *Geschichte der Deutschen Baukunst in Siebenbürgen* (Strassburg, 1905).

¹⁴ Walter Horwath, „Die Landnahme des Altlandes im Lichte der Kirchenbauten,” *Siebenbürgische Vierteljahrsschrift*, 59 (1930).

¹⁵ Virgil Vătășianu, *Istoria artei feudale în țările române* (București, I, 1959).

¹⁶ Grigore Ionescu, *Istoria arhitecturii în România* (București, I, 1963).

¹⁷ Gustav Treiber, *Die Mittelalterlichen Kirchen in Siebenbürgen* (München, 1971).

¹⁸ Alexandru Avram, „Câteva considerații cu privire la bazilicile scurte din bazinul Hărtibaciului și zona Sibiului,” *R.M.M.I.*, 2 (1981).

¹⁹ Radu Robert Heitel, „Arheologia monumentului de arhitectură romanică din Csnădioara,” *Apulum*, 11 (1973).

²⁰ Maria Emilia Crîngaci-Țiplic, Zeno Karl Pinter, Ioan Marian Țiplic, „Biserica evanghelică din Ruja,” *Arhitectura religioasă medievală din Transilvania*, III (2004).

²¹ Rusu, *Bibliografia fortificațiilor medievale și premoderne din Transilvania și Banat*, 7.

ori necunoaștere, cercetători consacrați citați în multe din studiile ulterioare. În acest sens îl putem aminti pe Géza Entz²².

O lucrare interesantă îi aparține lui Gustav Treiber, născut la Brașov în 1880. Acesta a fost membru activ al Societății pentru Literatură, Istorie și Folclor, pasionat fiind, în special de studiul istoriei sașilor în Transilvania. Lucrarea sa de referință „Die Mittelalterlichen Kirchen in Siebenbürgen”²³, apărută la München în 1971, este una intens studiată de către cei interesați de cunoașterea în amănunt a bisericilor fortificate săsești. Lucrarea conține planuri, fotografiile ale unor ruine, dar și măsurători, care se doresc exacte, ale acestor edificii. Un plus al acestei lucrări îl constituie tocmai aceste dimensiuni redată pe planul bisericilor, deficitare fiind aspectele legate de istoria bisericilor și evoluția lor în timp. Lucrarea tratează pe lângă foarte multe biserici săsești și marile edificii gotice din Sibiu, Brașov și Cluj-Napoca.

În anul 1957, la Editura Academiei Republicii Populare Române, apare lucrarea academicianului George Oprescu²⁴. Izvorâtă probabil din inițiativa unui grup al Partidului Muncitoresc Român, lucrarea se constituie sub forma unei incursiuni turistice a autorului în Transilvania, însoțit în expedițiile sale de diverși amici. Sunt surprinse atât aspecte legate de dificultatea de a ajunge la aceste obiective (lipsa unei persoane care să permită accesul în biserică fiind des invocată – lucru valabil și astăzi în cazul multora dintre monumente), dar și sentimentele încercate de autorul călător: „am călătorit mult în viața mea, am văzut peisaje nenumărate și opere de artă splendide, dar rareori efectul lor asupra mea a fost mai adânc ca în aceste zile petrecute în Ardeal. La fiecare pas se prezenta ochiului un aspect nou, o priveliște încântătoare, nu una măreață, ca în Elveția sau în Italia sau în Franța, în preajma Alpilor, ci una pe măsura omului, apropiată de mine. Iar când ajungeam, însoțitorul meu și cu mine, în fața bisericii cetate, lângă colina din mijlocul satului pe care ea era zidită, imensă, venerabilă, tăcută, potrivindu-se așa de bine cu natura înconjurătoare, mulțumirea noastră nu se poate descrie”²⁵. În felul acesta Oprescu cercetează un număr de patruzeci și două de monumente, „superficial” după cum el însuși recunoaște. Rămân însă valabile și astăzi o serie de informații și detalii pe care doar un istoric de artă le poate observa.

Monumentală este lucrarea lui Virgil Vătășianu²⁶, care la 1959, dorește să ușureze în special cercetarea istoricilor prin realizarea unei sinteze a ceea ce se publicase până atunci. Referitor la analiza bisericilor ori monumentelor săsești autorul ne previne că „cercetările devin și mai anevoioase atunci când natura lor necesită studierea relațiilor cu arta minorităților conlocuitoare. Pentru cercetătorul român care nu cunoaște limba maghiară și germană, dificultățile sunt opreliști, deși, la rigoare, acestea ar putea fi înlăturate în oarecare măsură prin traduceri. Dar nici în literatura de specialitate maghiară nu există o istorie a artei transilvănene, decât în cadrul tratatelor de istorie a artei din Ungaria veche, și în aceste lucrări problemele artei transilvănene sunt prezentate sumar și

---

²² Géza Entz, „Die Baukunst Transsilvanies im 11-13. Jahrhunderts,” *A.H.A.*, 14 (1968) fasc. 1-4: 3-48 (I); 127-175 (II).

²³ Treiber, *Die Mittelalterlichen Kirchen in Siebenbürgen*.

²⁴ George Oprescu, *Bisericile cetăți ale sașilor din Ardeal* (București: Editura Academiei, 1956).

²⁵ Oprescu, *Bisericile cetăți ale sașilor din Ardeal*, 16.

²⁶ Vătășianu, *Istoria artei feudale în țările române*.

exclusiv în funcție de arta apuseană²⁷. Iată că Vătășianu observa corect existența unei lacune istoriografice referitoare la monumentele de arhitectură săsească și critică indiferența cercetătorilor maghiari. Vătășianu concluzionează, pe bună dreptate că: „cercetătorul concentrat asupra anumitor aspecte trebuie să consulte atât pentru arta minorității maghiare cât și pentru cea a săsească, lucrări numeroase și publicații răslețe, scrise adeseori, la fel ca și în literatura respectivă românească, de nespecialiști. Lucrările diletanților au însă adeseori defectul că uită să spună lucruri esențiale și insistă, în schimb, asupra unor accesorii cu totul irelevante²⁸. Din păcate pentru cercetarea contemporană aceste concluzii sunt încă valabile.

Vasile Drăguț dedică bisericilor fortificate o serie de lucrări, cea mai importantă fiind „Arta gotică în România” apărută în 1979²⁹. Studiul autorului menționat anterior este unul progresiv și de incontestabilă calitate. Încă din anul 1976 acesta s-a remarcat printr-o lucrare³⁰ care avea menirea de a familiariza cititorii cu acest subiect. Lucrarea este concepută ca un *instrument de informare generală* și dorește să ofere atât specialiștilor, dar și amatorilor de artă „o sumă de date fundamentale privind creatorii și realizările artei medievale de pe teritoriul României”. În fapt, această lucrare suferă la capitolul „organizarea informațiilor”. Este practic un amalgam de locuri și date, noțiuni de arhitectură și informații istorice, organizate, este adevărat, în ordine alfabetică, însă fără o logică care să creeze cititorului un sentiment de lectură agreabilă (această lucrare fiind totuși adresată, după cum mărturisește însuși autorul, „nespecialiștilor”). Sunt tratate aici monumente de pe întreg teritoriul României, cele săsești, care ne interesează direct, ocupând o pondere destul de consistentă.

Inspirat apare și demersul cercetătoarei Juliana Fabrițius-Dancu. Pictor, etnograf, istoric de artă și scriitoare de limbă germană, născută la Sibiu în 1930, aceasta a fost fiica unui arhitect, fapt care i-a permis să-și dezvolte din copilărie dragostea pentru clădirile vechi, pe care le-a redat cu măiestrie în acuarelele sale. O primă parte a cercetărilor sale apare în anul 1980 la Sibiu³¹. Aceasta conține o serie de planșe distincte pentru fiecare biserică în parte, rezultate în urma cercetărilor întreprinse de aceasta între anii 1968-1978 la aproximativ 150 de biserici din localitățile săsești. Textul aferent fiecărei acuarele este unul destul de bine documentat, sprijinindu-se pe cercetările unor arhive parohiale³². Sunt de asemenea cuprinse și unele rezultate a cercetărilor arheologice care au rezultat în urma refacerilor acestor edificii. Lucrarea este una cu adevărat utilă în special pentru cei interesați de subiect și care nu cunosc limba germană (limbă în care sunt redactate majoritatea lucrărilor). Acest „catalog” va fi reeditat și în limba germană în anul 1983.

²⁷ Vătășianu, *Istoria artei feudale în țările române*, XIV.

²⁸ Vătășianu, *Istoria artei feudale în țările române*, XV.

²⁹ Vasile Drăguț, *Arta gotică în România* (București, 1979).

³⁰ Vasile Drăguț, *Dicționar enciclopedic de artă medievală românească* (București: Editura Științifică și Enciclopedică, 1976).

³¹ Fabrițius-Dancu, *Cetăți țărănești săsești din Transilvania*.

³² La începutul lucrării suntem anunțați că merituosă cercetătoare a studiat chiar *toate* arhivele parohiale, fapt care ne pare cel puțin exagerat.

III. Perioada 1989-2010

În această perioadă, interesul pentru istoria sașilor din Transilvania crește considerabil, pe fondul dezvoltării turismului, dar și din cauza conștientizării, poate, a imensei zestre arhitectonice și artistice care este în pericol să dispară. Apar astfel o serie de lucrări, mai mult sau mai puțin specializate, foarte multe albume cu fotografii ale celor mai frumoase edificii aparținând așezărilor săsești de odinioară. Un minus al acestor lucrări îl constituie faptul că mai toate abordează cam aceleași monumente, recunoscute deja pentru valoarea lor incontestabilă și care apar pe Lista Patrimoniului Mondial UNESCO (cum sunt bisericile, luate de la vest la est, de la Călnic, Valea Viilor, Biertan, Saschiz, Viscri, Dârjiu și Prejmer).

O lucrare de real ajutor pentru cei interesați în studierea fortificațiilor medievale, în general, și a bisericilor fortificate săsești, în special, este cea a lui Adrian Andrei Rusu³³. Autorul semnalează, în introducere, o serie de probleme sesizate în procesul de documentare al lucrării, care țin mai degrabă de un spectru etnico-politico-economic: „de la începuturile ei, istoriografia fortificațiilor din Transilvania a fost aproape condamnată să evolueze pe traiectoria imprimată de cele trei istoriografii provinciale (română, maghiară și săsească). Între cele trei producții interferențele lipsesc de cele mai multe ori. Fiecare se dezvoltă paralel, cu subiectele ei predilecte, interesându-se în prea mică măsură de realizările celeilalte. Barajele lingvistice, prezente și anterior anului 1918, s-au accentuat cu scurgerea timpului”³⁴. În ultimii ani acest „baraj lingvistic” tinde să fie înlăturat prind redactarea aceleiași lucrări în mai multe limbi de circulație internațională, ceea ce nu poate constitui decât un pas înainte pentru literatura de specialitate cu privire la bisericile fortificate săsești. Lista lucrărilor propuse de A.A. Rusu cuprinde un număr impresionant de titluri: 1320. Această lucrare constituie o rampă importantă pentru cei interesați de subiect, autorul atenționându-i în finalul introducerii: „chiar dacă ea va avea destinul ingrat al tuturor bibliografiilor, - meritul ei va fi cel puțin acela că nu va permite scuza dezinformării pentru toți cei care se vor apleca asupra vreunei fortificații medievale”³⁵. În acest context merită pe deplin amintită o inițiativă³⁶, de dată mai recentă, a aceluiași autor, o lucrare deosebit de valoroasă, care face referire la „fortificațiile și cetățile din Transilvania și teritoriile învecinate” în secolele XIII-XIV. Bisericile fortificate constituie, după părerea noastră, o foarte restrânsă parte a acestei lucrări, fiind tratate în cadrul celui de-al patrulea capitol, la „subiecte speciale”. Considerăm că ar fi trebuit acordată o atenție mult mai mare acestor edificii, pentru perioada la care se referă lucrarea, acum punându-se practic bazele construcțiilor religioase și de apărare de mai târziu. Autorul realizează aici o scurtă trecere în revistă a principalelor coordonate care au determinat apariția acestor biserici, cu câteva exemple sugestive.

Hermann Fabini are o inițiativă lăudabilă nu mai departe de anul 2009, când editează o lucrare³⁷ adresată unui spectru larg de oameni: „ne gândim aici atât la actualii locuitori ai

---

³³ Rusu, *Bibliografia fortificațiilor medievale și premoderne din Transilvania și Banat*.

³⁴ Rusu, *Bibliografia fortificațiilor medievale și premoderne din Transilvania și Banat*, 9.

³⁵ Rusu, *Bibliografia fortificațiilor medievale și premoderne din Transilvania și Banat*, 10.

³⁶ Adrian Andrei Rusu, *Castelarea carpatică* (Cluj-Napoca: Editura MEGA, 2005).

³⁷ Hermann Fabini, *Universul cetăților bisericesti din Transilvania* (Sibiu: Editura Monumenta, 2009).

satelor, care intră în contact cotidian cu cetățile din mijlocul localităților în care trăiesc, cât și la potențiali vizitatori din mediul urban românesc, dar și la turiști străini”³⁸. Lucrarea, redactată și în limbile germană și engleză, reunește multe din datele strânse de autor despre acest subiect, de-a lungul prodigioasei sale activități și dispune de o hartă a bisericilor săsești din Transilvania și de o listă cu adrese pentru vizitarea cetăților bisericești, foarte utilă turiștilor interesați de aceste obiective. Mult mai bine documentată este o altă lucrare a aceluiași autor, apărută anterior, în anul 1999: *Atlas der siebenbürgisch-sächsischen Kirchenburgen und Dorfkirchen*. Primul volum³⁹, structurat în trei capitole, conține date referitoare la istoria așezărilor și a bisericilor organizate în ordine alfabetică. Fiecare așezare dispune de o localizare pe harta iosefină, de desene, fotografii, iar unele biserici au și planuri arhitectonice. Este, într-adevăr o lucrare monumentală⁴⁰, dar cu unele scăpări, inerente unui asemenea demers⁴¹. Lucrarea conține studii, nu foarte ample, cu privire la tipologia bisericilor fortificate, orientarea spațiilor de cult, harta regiunilor de răspândire a acestora (la fel, pe tipologii), referiri și clasificări generale cu privire la hramul bisericilor. Cel de-al doilea volum conține fotografii realizate la aceste biserici într-un format calitativ demn de admirat.

În sprijinul afirmațiilor anterioare, conform cărora în ultimii ani barajul lingvistic este depășit, aducem lucrarea cercetătoarei Mihaela Sanda Salontai⁴², redactată în limbile română, germană, engleză și franceză. Lucrarea depășește, după părerea noastră, granițele unei lucrări de popularizare a unei biserici fortificate, informațiile, chiar dacă sunt prezentate într-o manieră foarte concentrată, oferă un spectru larg de cunoaștere al bisericii brașovene de la Prejmer, fiind însoțită de planuri arhitecturale și fotografii de calitate.

Istoriografia românească, dedicată studiului coloniștilor așezați în sudul Transilvaniei în evul mediu, a fost îmbogățită odată cu apariția în anul 2011, la prestigioasa editură a Academiei Române din București, a unei lucrări cel puțin interesantă și necesară. Volumul „*Oaspeții germani*” în sudul Transilvaniei îi aparține unei cercetătoare de la Institutul de Cercetări Socio-Umane din Sibiu, Maria Crîngaci-Țiplic. Volumul cuprinde vaste informații referitoare la prima etapă de colonizare a „oaspeților germani” de către regalitatea maghiară în sudul Transilvaniei, bazându-se și pe cercetările anterioare. Nota de originalitate a lucrării este una pregnantă, deoarece autoarea are în vedere, cu deosebire, cercetările proprii, fie rezultate ale unor campanii arheologice la care a luat parte, fie rezultate ale unor analize de monumente, construcții rămase martore ale activităților primilor coloniști germani.

³⁸ Fabini, *Universul cetăților bisericești din Transilvania*, 7.

³⁹ Hermann Fabini, *Atlas der siebenbürgisch-sächsischen Kirchenburgen und Dorfkirchen* (Hermannstadt-Heidelberg: Editura Monumenta und AKSL, vol. I, 1998, vol. II, 1999).

⁴⁰ Este redat istoricul unui număr de 527 de localități și, după caz, dacă dispun, și istoricul și descrierea bisericilor lor.

⁴¹ Există unele detalii legate de elementele de fortificație la unele dintre biserici, spre exemplu, dispărute între timp, dar care apar în lucrarea domnului Fabini ca fiind încă în picioare.

⁴² Mihaela Sanda Salontai, *Biserica fortificată din Prejmer* (București: Editura Academiei Române, 2006).

Perioadele de progres ori de regres științific referitor la studiul bisericilor fortificate ale sașilor din Transilvania marchează etape diferite de cercetare ale acestor monumente. Totuși trendul este unul crescător din punct de vedere calitativ, dacă avem în vedere, mai ales, resursele tehnologice care facilitează cercetarea. Bineînțeles, și cantitatea de lucrări care fac referire la acest subiect a cunoscut un progres remarcabil.